

Egy tizenhatodik századi nyomdász élete és munkássága: Raphael Hoffhalter

Pogány György

A tizenhatodik századi magyarországi nyomdászat történetében több szempontból is meghatározó szerepet töltött be Raphael Hoffhalter (1525 körül–1568). A lengyel nemesi származására büszke – eredeti neve Skrzetuski – tipográfus betűkészletének, nyomdai felszerelésének egy része még évtizedekkel halála után is szolgálta a hazai officinákat, tőle szerezte be Huszár Gál felszerelését, és Bécsből áttelepülve Magyarországra, illetve Erdélybe, tevékenyen részt vett a debreceni, a váradi és a gyulafehérvári nyomdászat fejlesztésében és megteremtésében. Hoffhalter európai rangú és képességű tipográfus volt, hazai kiadványainak könyvművészeti színvonala meghaladta a korabeli magyar műhelyek niveljét, ugyanakkor nem tudta elérni bécsi nyomtatványainak tipográfiai értékeit. Vele is az történt, ami mintegy másfél évszázaddal később Tótfalusi Kis Miklóssal: az ő kolozsvári működésének kiadványai is esztétikai szempontból alatta maradnak a hollandiaiaknak. Ez persze egyáltalán nem meglepő: a nyomdászat sikeres műveléséhez számos feltétel, rokonszakhák és rokonművészetek összehangolt, eredményes munkálkodása szükséges, ezen előfeltételek akár csak egyikének hiánya gyakorlatilag lehetetlenné teszi a kiadványok műves tipográfiai megformálását. Ilyen feltétel többek között a jó minőségű papír előállítás és beszerzése, betűmetszők, betűöntők működése, tehetséges grafikusok és metszők tevékenysége. És persze elengedhetetlen olyan inspiráló társadalmi és intellektuális közeg is, amely értékeli és ösztönzi a tipográfusok munkálkodását és hajlandó anyagilag is támogatni a színvonalas nyomdai munkát.

Hoffhalter a reformáció terjedésének időszakában folytatta több országra is kiterjedő nyomdászai működését. Életútjára nagy és döntő hatással volt a kor felekezeti csatározása. Katolikusnak született, majd svájci peregrinációja alatt megismerkedett a reformáció kálvini irányzatával, azonban református hitét titkolnia kellett Bécsben, majd amikor ez a császárvárosban leleple-

Bánfi Szilvia: A bécsi császári udvar és János Zsigmond erdélyi fejedelem nyomdászai: A tragikus sorsú Raphael Hoffhalter nyomdai vállalkozásai Közép-Európában 1556–1568. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2023. 496 p.

ződött, menekülni kényszerült, és így került Magyarországra, Debrecenbe. Feltehetően, mint a korban oly sokan, ő is vallási, hitbeli igazságokat kereső személyiség lehetett, aki megismerkedvén a Szentháromság dogmáját elvető unitárius tanokkal, maga is e felekezet híve lett, és ezért vállalta el 1567-ben János Zsigmond választott magyar király, erdélyi fejedelem invitálását a gyulafehérvári tipográfusi tisztségre. Ugyanakkor Hoffhalter meglepően modern, pragmatikus módon viszonyult a felekezeti kérdésekhez, a tizenhatodik–tizenhetedik századi nyomdászok elsöprő többsége nem jelentetett volna meg a sajátjától eltérő más felekezetű, irányultságú

könyvet. Hoffhalter azonban Bécsben gond nélkül adott közre műhelyében katolikus szerzőktől nyomtatványt, mint ahogy Magyarországon kiadta Melius Juhász Péter írásait éppúgy, mint ahogy Melius nagy ellenfelét, az unitárius Dávid Ferencet is megjelentette.

A fordultatos életű, jelentős tipográfus életének és működésének bemutatására vállalkozott Bánfi Szilvia, az Országos Széchényi Könyvtár nyugalmazott munkatársa. Több évtizedes kutatásai eredményét összegezte az impozáns terjedelmű monográfiában. Bánfi Szilvia a betűtípus-kutatás módszerét alkalmazva tisztázta Hoffhalter működésének, tevékenységének megannyi kérdését. A régi magyarországi nyomdák múltjának rekonstruálásakor a kutató nem támaszkodhat – vagy csak kivételes esetben – levéltári forrásokra és egyéb írott dokumentumokra, gyakorlatilag az egyetlen rendelkezésre álló forrás maga a nyomtatvány, abból kell nagy szakmai felkészültséggel, jó szemmel és nagy-nagy türelemmel kikövetkeztetni az egykorvolt officina működését. A nyomdászat kézműves korszakában, a 19. századig a nyomdai betűk és egyéb felszerelések egyediek voltak, szinte annyira sajátosak, mint amennyire különbözik egymástól két személy kézírása és ez lehetővé teszi azonosításukat, a betűkészletek és egyéb felszerelések mozgásának nyomon követését.

Bánfi Szilvia monográfiája két nagy szerkezeti részre tagolódik. Az első a Hoffhalter életét és működését bemutató tanulmány, a második pedig a felszerelésének részletes katalógusa. Hoffhalter svájci nyomdászti működéséről nincs adat, 1555-ben települt át Bécsbe, ahol nyolc év alatt 164 nyomtatványt jelentetett meg. A betűtípus-kutatás eredményeire támaszkodva Bánfi tisztázta a tipográfus korai magyar kapcsolatait, az eddigi szakirodalom megállapítását cáfolva állapítja meg, hogy Bornemisza Péter Szophoklész Elektra-fordításának nem ő, hanem a szintén bécsi Michael Zimmermann volt előállítója. Bánfi sorra veszi Hoffhalter bécsi nyomtatványait, tisztázta a tipográfus kapcsolatát a jezsuiták nyomdájával, Oláh Miklós érsek javaslatára foglalkoztatta az ellenreformáció meghatározó rendje. Összesen öt nyomtatvány látott napvilágot irányítása mellett; érdemes megjegyezni, hogy 1577-ben ezt a nyomdát vette meg Telegdi Miklós és így jött létre az első hazai katolikus officina. Hoffhalter igényes, gondos tipográfus volt, szoros kapcsolatot tartott a kor jeles grafikusával és együttmű-

ködésüknek köszönhetően is vívta ki a legmagasabb körök, az udvar elismerését is. Bizonyítja ezt az elismertséget számos, a Habsburgok dicsőítését szolgáló reprezentatív nyomtatvány.

Ennek 1563-ban vége szakadt. Közelebről nem ismert, hogyan, milyen körülmények miatt kellett Bécsset elhagynia, nyilván kiderült kálinista felekezete és kapcsolatrendszere. Debrecenbe került, hogy a várost választotta magyarországi működése helyszínéül, abban Huszár Gálnak volt meghatározó szerepe. Huszár nyomdafelszerelését Hoffhaltertől szerezte be, szoros kapcsolatot tartottak és a várost elhagyni készülő Huszár javasolta Debrecenre a menekülni kényszerülő tipográfusnak. Debrecenben Melius Juhász Péter támogatta a Huszár Gál felszerelésének Debrecenben maradt részéből megszervezett városi nyomda működését, a kezdeti időben Hoffhalter ennek az officinának lett irányítója. Feltehetően reménykedett a bécsi visszatérésben, ezért egy ideig neve mellőzésével készítette nyomtatványait, ugyanakkor saját műhely kialakítására törekedett. A Bécsből megmentett felszerelését kiegészítette titkos bécsi útja során és 1565 januárjában immár neve alatt jelent meg Melius Juhász Péter részleges bibliafordítása. Ekkor tehát Debrecenben két nyomdaműhely is működött: a Török Mihály vezette, szerény felszerelésű városi nyomda és Hoffhalter saját tulajdonú műhelye. Igyekezett gondosan és a könyvművészeti szempontokat is figyelembe véve megjelentetni könyveit, a címlapokon kétszínnyomást alkalmazott, és mivel értett a fametszéshez, több kötethez maga készített dúcokat, de felhasználta a Bécsből megmentett nyomdai dzseket is.

1565 őszén már Váradon találjuk a nyomdászt. Csak találgatni lehet, miért hagyta ott Debrecen. Mindenesetre Várad első nyomdása Hoffhalter lett. Bánfi tisztázta a példányból ma már nem ismert Melius Juhász-féle Újszövetség-fordítás megjelenési helyét. A 18. századi irodalmi emlékekből ismert nyomtatvány megjelenési helyének az egykori források Szegedet jelölik meg, Bánfi szerint a helyszín Várad lehetett, 1567 elején. (Hogy a kérdés mennyire bonyolult, bizonyítja a kézirat lezárása után megjelent tanulmány. Fekete Csaba a Magyar Könyvszemle 2023. 2. számában közölt tanulmányában – Melius és a Szegedi Biblia – annak a véleményének adott hangot, hogy a könyv Debrecenben jelent meg és a nyomdász személye eldönthetetlen. Váradon rövid ideig működött, négy kötet megje-

lentetése fűződik személyéhez és még ugyanazon év végén Gyulafehérvárott találjuk.

A formálódó unitárius egyháznak hitelvei szélesebb körű megismertetésére szüksége volt nyomdára. Hogy Hoffhalter milyen feltételekkel fogadta el a meghívást, nem lehet tudni. Bánfi Szilvia elfogadható hipotézise szerint az unitárius egyház és János Zsigmond anyagi támogatást nyújtott, de ennek fejében rendelkezési jogot szerzett a nyomda felett. Ezt a Hoffhalter 1568 februárjában bekövetkezett váratlan és hirtelen halála után történtek is megerősítik: nem a családja, hanem az unitárius egyház használatában maradt a műhely. Csak 1571 decemberében sikerült visszaszerezni fiának, Hoffhalter Rudolfnak jogos tulajdonát. Ebben része volt az új fejedelemnek, Báthori Istvánnak, aki a felszerelés átengedése fejében kikötötte, hogy Rudolf nem működhet a fejedelemség területén.

A gyulafehérvári nyomtatványok közül tisztazza a nevezetes, Szentháromság-csúfoló metszetsorozat problémáját. Jelenleg a példányból az 1568-ban megjelent De falsa et vera unius...

című vitairatban maradt fenn, de a metszetek már 1567-ben napvilágot láttak a példányból ma már nem ismert Császmái István által írt Antichristus képei című polemizáló műben. A De falsa et vera unius... nyomdai munkálatait még Hoffhalter kezdte meg, de halála miatt már nem tudta befejezni. Mindenesetre az unitáriusok nyomtatványai a továbbiakban Heltai Gáspár kolozsvári műhelyében jelentek meg.

Bánfi Szilvia monográfiájának második része az adattár, itt kapott helyet Hoffhalter kiadványainak bibliográfiája, a valamennyi fennmaradt nyomtatványában használt illusztrációk, címlapkeretek, záródíszek, ábrák, iniciálék, kották, nyomdai cífrák és betűtípusok katalógusa.

A Raphael Hoffhalter munkásságát bemutató kötet a szakirodalom fontos darabja. Remélhetően a szerző folytatja kutatásait és bemutatja a talán kevésbé tehetséges, de a tizenhatodik századi hazai nyomdászatanban mégis fontos szerepet betöltő fia, Hoffhalter Rudolf tevékenységét is. A kötet tipográfiai kialakítása, nyomdai kivitelezése méltó a jeles nyomdászhoz.

Tizennegyedik alkalommal kerül kiírásra a GPwA pályázat!

Cél: A papír-, nyomda- és csomagolóipar területén végzett kiemelkedő környezetközpontú vállalatirányítási tevékenység, környezetkímélő technológiák alkalmazása, valamint a papír-, nyomda- és csomagolóipar környezettudatosságának fejlesztése területén végzett tudatformáló, példamutató tevékenység elismerése.

Kategóriák:

**Az Év Zöld Papírgyártója • Az Év Zöld Papírkereskedője • Az Év Zöld Nyomdája
Az Év Zöld Csomagolóanyag-gyártója • Az Év Családbarát GPwA Szervezete**

A GPwA 2024 partnerei

Fővédnökök: Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület • Nyomda- és Papíripari Szövetség • Csomagolási és Anyagmozgatási Országos Szövetség • Óbudai Egyetem Rejtő Sándor Könnyűipari és Környezetmérnöki Kar • Széchenyi István Egyetem Csomagolásvizsgáló Laboratórium • Prosystem Print Kft.

Támogatók: Canon Hungária Kft. • Eurotronik Zrt. • Heidelberg Magyarország Kft. • Hesse Trade Kft. • hubergroup Hungary Kft. • Jura Trade Kft. • manroland Magyarország Kft. • Sun Chemical Kft. • walltrade

Médiapartnerek: Magyar Grafika • Print & Packtech

A GPwA 2024 szervezője: a Mernők és Nyomdász Kft.,
projektvezető: dr. Schulz Péter.

Jelentkezés: a részvételi szándékot rögzítő Pályázati dokumentáció
beadási határideje: **2024. május 31.**

További részletek: +36/20/970-4807;

www.p-e.hu/GPWA/AZ_AKTUALIS_PALYAZAT

